

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՍԲ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ
(1965 և 2015 թթ.)

Բանալի բառեր – Հայոց ցեղասպանություն, թուրքական ժխտողականություն, հայ համայնք, մամուլ, պաշտոնական թեզեր, միջազգային ճանաչում

Հայոց ցեղասպանության նկատմամբ Թուրքիայի Հանրապետության քաղաքականության ձևավորման, մշակման և որդեգրման համար կարևոր սկզբնակետ կարելի է համարել 1965 թվականը՝ ցեղասպանության 50-ամյակը, երբ Խորհրդային Հայաստանում և հայկական Սփյուռքում Հայոց ցեղասպանությունը միջազգայնորեն ճանաչելուն միտված զարգացումները Թուրքիային ստիպեցին որոշ հակաքայլեր ձեռնարկել, որոնք սկզբնական շրջանում կրում էին հախտոն բնույթ, սակայն կարճ ժամանակ անց դրանք դարձան թուրքական ժխտողական քաղաքականության և հակահայկական քարոզչության հիմքերը: Հենց այդ քաղաքականությունն է որոշ վերափոխումներով և հավելումներով շարունակվում նաև ներկայումս: Ուստի կարևոր ենք համարում դիտարկել Թուրքական Հանրապետության որդեգրած ժխտողական քաղաքականության և հակահայկական քարոզչության զարգացումները սկսած 1965 թ. առ այսօր՝ անհրաժեշտ գուգահեռներ անցկացնելով 1960-ական թվականների և ներկա իրավիճակների միջև: Սույն հոդվածում այդ խնդիրը քննարկվում է թուրքական մամուլի հրապարակումների և ներկայիս քաղաքական հայտարարությունների ու գործընթացների համեմատական-գուգադրական ուսումնասիրության առանցքում:

Նախ հարկ ենք համարում փաստել, որ թուրքական հասարակության գերակշիռ մասում առանց այդ էլ մեծ տարածում գտած հակահայկական տրամադրությունները և թշնամանքը 1965 թ. անմիջապես սկսեցին ցայտուն դրսևորվել թուրքական մամուլի էջերում, ինչպես նաև հասարակական-քաղաքական շրջանակներում: 1965 թ. ապրիլի 10-ի համարում «Հուրիյեթ» թերթը Հայոց ցեղասպանության 50-րդ տարելիցի առթիվ նախատեսվող միջոցառումներին տալիս է հետևյալ ազգայնամոլական որակումը. «Հայերը ցանկանում են իրենց դավաճանության տարելիցի առթիվ հանրահավաք անել»¹: Ծայրահեղական շեշտադրումներ է անում նաև «Թերջուման» թերթի

¹ 2015'ten 50 Yil Önce... 1915'ten 50 Yil Sonra... 1965, (haz. Korucu S., Nalci A.), İstanbul, 2014, s. 22.

հողվածագիրներից Քաղիքջան Քաֆլընը. «Կոմիտեականների մնացուկները էլ ի՞նչ են ուզում: Ի՞նչ է, Ռուսաստանում Հայաստան նահանգ չկա՞: Թուրքիայի տարածքում Հայաստան հիմնելու դատը երևակայության արդյունք էր և հնարավոր չեղավ իրագործել: Իսկ հիմա դա արդեն նույնիսկ երևակայությունից էլ դուրս է: Թուրքիայի տարածքում ո՛չ Հայաստան կա և ո՛չ էլ հայ»¹:

Նկատենք նաև, որ 1965 թ. ապրիլի 24-ին հատկապես Լիբանանում և Ֆրանսիայում Հայոց ցեղասպանության հիշատակման միջոցառումները եղել են թուրքական մամուլի ուշադրության կենտրոնում, և բոլոր թերթերը այդ խնդրին անդրադարձել են գրեթե նույն շեշտադրումներով ու ազգայնամուլական հայտարարություններով:

Սկսած 1965 թ. ընդհուպ 2015 թ.՝ իրավիճակը այս առումով փոփոխություններ չի կրել. այսօր ևս թուրքական հասարակական-քաղաքական քննարկումները, մամուլը, համացանցը լի են հայերի նկատմամբ ծայրահեղ ազգայնամուլական, խտրական և վիրավորական արտահայտություններով, հողվածներով ու վերլուծականներով: Այսինքն՝ Թուրքիայի քաղաքականությունը զարգացում է ապրել միայն ազգայնամուլական կոչերը խստացնելու և վիրավորական արտահայտությունները բազմապատկելու հարցում:

Ուշագրավ է, որ հենց 1965 թ. են արձանագրվում թուրքական ժխտողականության ոչ միայն հիմնական թեզերը, այլև հռետորաբանության որոշ կարևոր տարրեր: Այսպես, 1965 թ. ապրիլի 24-ին «Ջումհուրիյեթ» թերթում սյունակագիր Սադրք Աթաքը «Հայերի անհանգստությունը» հողվածում² թերևս առաջին անգամ կիրառում է «այսպես կոչված հայկական կոտորած» արտահայտությունը, որը տասնամյակներ շարունակ դառնալու էր թուրքական մամուլի, քաղաքական գործիչների և հասարակության մեծ մասի կողմից կիրառվող հիմնական արտահայտությունը, որն արդեն 50 տարի է, ինչ վերածվել է թուրքական ժխտողականությունը խորհրդանշող կարևոր տարրերից մեկի:

Թուրքական իշխանությունների առաջին պաշտոնական արձագանքը, որը անմիջապես տեղ գտավ և տարածվեց գիտական, վերլուծական, լրագրողական հանրություն, այն էր, որ հայերին ընդդեմ թուրքերի լարել են երրորդ կամ «դրսի» ուժերը: Այդ մասին արդեն 1965 թ. ապրիլի վերջերին հայտարարեց Թուրքիայի վարչապետ Սուաթ Հայրի Ուրգյուփլուն³: Այդ ժամանակ «դրսի» ուժերի թեման անմիջապես շաղկապվեց հակահունական տրամադրությունների հետ. օրինակ՝ «Հուրիյեթ» թերթը 1965 թ. ապրիլի 9-ին գրել է. «Հայերին հրահրել են հույները, որպեսզի ապրիլի 24-ին «հայերի կոտորած» անվան տակ ամբողջ աշխարհում սկսեն մի հին դեպքի շահար-

¹ Նույն տեղում, էջ 47:

² **Atak S.**, Ermenilerin Rahatsızlığı // «Cumhuriyet», 24. 04. 1965.

³ Նույն տեղում, էջ 100-101:

կումներ»¹: Հենց նույն ժամանակ է ավելի մեծ թափով շրջանառվում «դրսի» ուժերի գործոնի ամենաձայրահեղական և իշխանությունների համար առավել խոր արմատներ ունեցող գլխավոր վարկածը, ըստ որի՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին հայերը դավաճանել են Օսմանյան կայսրությանը՝ համագործակցելով ռուսների հետ:

Անգամ առաջադիմական համբավ վայելող որոշ թուրք գրողներ իշխանությունների նախանշած քարոզչական շրջանակներում են անդրադառնում Հայոց ցեղասպանության խնդրին: Օրինակ՝ հայտնի թուրք գրող, երգիծաբան Ազիզ Նեսինը, որը ձախակողմյան գաղափարախոսության կրող էր և ընդդիմադիր (չնայած հետագայում լուրեր շրջանառվեցին, թե նա համագործակցել է թուրքական հատուկ ծառայությունների հետ), 1965 թ. ապրիլի 26-ին «Աքշամ» թերթում հրատարակում է «Մատր» վերնագրով հոդված, որտեղ կարծիք է հայտնում, որ հայ-թուրքական առճակատումը, ինչպես նաև Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչմանը վերաբերող զարգացումները հրահրել են արևմտյան պետությունները, այդ ամենում նրանց «մատր խառն է»²:

«Երբորդ կողմի» հրահրումների մասին 1965 թ. հստակորեն ուրվագծվող տեսակետը թուրքական գիտական, քաղաքական, լրագրողական շրջանակները շահարկում են արդեն 50 տարի, և այդ թեզը լայնորեն տարածվել է թուրքական հասարակության տարբեր շերտերի գիտակցության մեջ, ինչպես նաև տեղ գտել դպրոցական դասագրքերում՝ դառնալով «դասագրքային ճշմարտություն»:

Թուրքական հակաթեզերը անմիջապես ներառեցին հակագիտական, շատ հաճախ իրականությունը գլխիվայր ներկայացնող «փաստարկներ», որոնցից հարկ ենք համարում ընդգծել 1915 թ. հայերի կողմից թուրքերի նկատմամբ իրականացված կարծեցյալ կոտորածները: 1965 թ. այդ կեղծ փաստարկը արդեն սկսում է ինտենսիվորեն տարածվել թե՛ գիտական, թե՛ լրագրողական և թե՛ քաղաքական ոլորտներում: Այսպես, 1965 թ. ապրիլին Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովում Կարսի պատգամավոր Հասան Էրդողանը արտահերթ ելույթ է ունեցել և նշել, որ Հայոց ցեղասպանության 50-ամյակին նվիրված հայության կազմակերպած միջոցառումները «Թուրքիայի արևելյան նահանգների բնակչության կողմից ընդունվել են մեծ գայրույթով»: Նա շեշտել է նաև, որ այդ տարածքների բնակիչները «չեն մոռացել 50 տարի առաջ հայերի կողմից կազմակերպված կոտորածները», որոնց իբր գոհն են դարձել հազարավոր մուսուլմաններ³: Հ. Էրդողանը նշել է, թե Վանի, Էրզրումի, Կարսի նահանգներից ստացել է հայերի գործողությունները քննադատող բազմաթիվ նամակներ: Այս կեղծ և անհիմն բողոքի բովանդակային

¹ «Hürriyet», 09.04.1965.

² Տե՛ս **Nesin A.**, Parmak // «Akşam», 26.04.1965.

³ 2015'ten 50 Yıl Önce... 1915'ten 50 Yıl Sonra... 1965, s. 47.

կողմին հարկ չհամարելով անդրադառնալ՝ ուղղակի ավելորդ չենք համարում նշել, որ 1960 թ. Թուրքիայի բնակչության հազիվ 39 տոկոսն էր տառաճանաչ¹, մեծ մասամբ քաղաքաբնակները, ուստի գավառաբնակների՝ թերթեր ընթերցելու և «բազմաթիվ» նամակներ գրելու հնարավորությունը զուտ տեխնիկական տեսակետից նվազ հավանական է:

Կարսի պատգամավորի ելույթից բացի, մի շարք թերթեր լուրեր տպագրեցին, թե օրինակ՝ Իզդիրի բնակչությունը զայրացած է հայերի միջոցառումներից և պատրաստ է պաշտպանել «իր հողերը», ինչպես նաև կրկին հիշատակեցին «հայերի կազմակերպած կոտորածների» մասին²: Այդ նույն «փաստերը» այսօր ևս տարածված են թուրքական թե՛ գիտական և թե՛ քաղաքական շրջանակներում, ինչպես նաև պաշտոնական հոետորաբանության մեջ:

Գաղտնիք չէ, որ 1923 թ. հիմնադրված Թուրքիայի Հանրապետությունում ոչ մուսուլման փոքրամասնությունները և մասնավորապես հայերն ու հույները պետության կողմից մշտապես դիտվել են որպես յուրահատուկ պատանդներ: Այդ մտածելակերպը ևս մեկ անգամ իրեն զգացնել տվեց 1965 թ.: Թուրքական իշխանությունները ուղղակի կամ անուղղակի պարտադրանքով Թուրքիայի հայ համայնքին սկսեցին օգտագործել Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման դեմ իրենց պայքարում և համայնքի որոշ անդամների ներգրավեցին էժանագին քարոզչական խաղերում: Առաջնային թիրախը Պոլսո Հայոց պատրիարքությունն ու պատրիարքն էին, ով թե՛ de facto և թե՛ ինչ-որ տեղ նաև de jure Թուրքիայի հայ համայնքի ղեկավարն է: Պոլսո Հայոց նախկին պատրիարք երջանկահիշատակ Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյանը (1961-1990) փորձում էր դիմագրավել թուրքական տարատեսակ հալածանքներին և իր գլխավորած համայնքը հեռու պահել բարդություններից: Սակայն, միաժամանակ, նրա դիրքը ստիպում էր պարտադրված և թուրքական «արարողակարգով» նախատեսվող որոշ քայլեր ու հայտարարություններ անել: Գտնվելով նման բարդ վիճակում՝ Շնորհք պատրիարքը ոչ միայն կարողացել է ըմբռնելի սահմաններում պարտադրված հայտարարություններ անել, այլև երբեմն հանդես է եկել նաև համարձակ ելույթներով: Եվ քանի որ թուրքական իշխանությունների մեթոդներից մեկը դարձել է Պոլսո Հայոց պատրիարքին Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման դեմ հանդես գալու պարտադրանքը, ուստի Շնորհք պատրիարքը 1965 թ. ապրիլի 25-ին հայտարարություն է տարածել, որտեղ նշում էր, որ հանգուցյալներին հիշելը յուրաքանչյուր մարդու իրավունքն ու պարտականությունն է: Պատրիարքը շեշտում էր, որ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտից ի վեր տարբեր երկրներում

¹ Տե՛ս Մաֆրաստյան Ռ., Մելքոնյան Ռ., Դումանյան Ա., Տեր-Մաթթոսյան Վ., Չաքրյան Հ., **Հովհաննիսյան Ա.**, Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն, Երևան, 2014, էջ 106:

² 2015'ten 50 Yıl Önce... 1915'ten 50 Yıl Sonra... 1965, s. 80.

բնակվող հայերը յուրաքանչյուր ապրիլ ամսին կազմակերպել են հիշատակի կրոնական արարողություններ: Այնուհետև Շնորհք արքեպիսկոպոսը նշում էր, որ որպես Թուրքիայի քաղաքացիներ և «Աթաթուրքի սկզբունքներով դաստիարակված մարդիկ» թուրքահայ համայնքի ներկայացուցիչները իրենց երկրի շահերին հակասող ցանկացած քայլ հավանության չեն արժանացնելու¹: Պատրիարքի այս գուսպ և պարտադրանք պարունակող խոսքերը անմիջապես տեղ են գտնում թուրքական մամուլում՝ «Հուրիյեթ», «Ուլուս», «Աքշամ», «Յենի Իսթանբուլ», «Ջումհուրիյեթ», «Դունյա» թերթերում: Իսկ ավելի ուշ մի միջոցառման ժամանակ թուրք լրագրողները ուղղակիորեն հարցրել էին Շնորհք պատրիարքին, թե արդյոք ցեղասպանություն է եղել: Վերջինս տվել է խուսափողական պատասխան՝ նշելով, թե ինքը պատմաբան չէ, ուստի հարցի պատասխանը գերադասում է թողնել պատմաբաններին: Սակայն երբ թուրք լրագրողները պնդել են իրենց հարցը, պատրիարքը տվել է հետևյալ հստակ պատասխանը. «1915 թ. ես 7 տարեկան էի, մեր 70 հոգանոց գերդաստանից միայն ես ու մայրս ողջ մնացինք: Աքսորի ժամանակ մորս ևս կորցրի, քանի որ նա ստիպված ամուսնացավ մուսուլման մի թուրքի հետ: Հիմա դուք ինձ պատասխան տվեք, թե ուր են իմ ազգականները: Եթե դուք գտնեք այս հարցի պատասխանը, դրանով նաև պատասխանած կլինեք այն հարցին, թե արդյոք ցեղասպանություն եղել է, թե ոչ»²:

Հայոց պատրիարքության նկատմամբ այս նույն քաղաքականությունը շարունակվեց նաև հետագայում և ընդհուպ մեր օրերը. այսօր ևս թուրքական իշխանությունները Հայոց եկեղեցու նվիրապետական աթոռներից մեկը համարում են իրենց զինանոցի տարրերից և ըստ նպատակահարմարության օգտագործում այն: Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման դեմ քանիցս ելույթներով հանդես է եկել ներկայիս պատրիարք Մեսրոպ Մութաֆյանը, որն անգամ այցելեց ԱՄՆ, որպեսզի կանխի ամերիկյան Սենատում Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչող օրինագծի ընդունումը: Ներկայումս ևս Պոլսի Հայոց պատրիարքական փոխանորդ Արամ արքեպիսկոպոս Աթեշյանը երբեմն հանդես է գալիս համանման հայտարարություններով, որոնցում ակնհայտ են թուրքական քարոզչության հիմնական դրույթները:

Սակայն 1965 թ. թուրքական քարոզչության ամենակարևոր քայլերից էր հայ համայնքի աշխարհիկ շրջանակների միջոցով էժանագին մի հնարք. իշխանությունների կազմակերպմամբ և պարտադրանքով Ստամբուլի հայ համայնքի մի խումբ անդամներ հանդես եկան Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը դատապարտող հայտարարություններով, դիմեցին որոշ հրապարակային քայլերի և սկսեցին մամուլում ակտիվորեն քարոզել, թե Թուրքիան իդեալական երկիր է, որտեղ հայերը գտնվում են «հանգիստ ու

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 23:

² Ermeni Patriği Şınork Kalustyan'ın üvey kardeşi Diyanet işleri başkanı Lütfi Doğan, - www.angelfire.com/wy/yaw/Ermeniler/ermeniler.html

ապահով» վիճակում: Սակայն գլխավոր միջոցառումը նախատեսված էր հենց ապրիլի 24-ին. արդեն 1965 թ. ապրիլի 23-ին թուրքական «Միլլիյեթ» թերթը տեղեկացնում էր, որ ապրիլի 24-ին Ստամբուլի Թաքսիմ հրապարակում նախատեսվում է ստամբուլահայերի հանրահավաք, որի ժամանակ մասնակիցները Հանրապետության հուշարձանին ծաղկեպսակ են դնելու և քննադատելու Լիբանանում ու Ֆրանսիայում սփյուռքահայերի «հակաթուրքական նախաձեռնությունները», ինչպես նաև հայտնելու են «Թուրքիային ու թուրքերին իրենց նվիրվածության մասին»¹: Ծաղկեպսակ դնելու արարողությունը, ըստ թուրքական իշխանությունների, պետք է դառնար «լավագույն հակահարվածը հայկական սփյուռքին»: Գրեթե ամբողջ թուրքական մամուլը պատրաստվում էր լուսաբանել այդ «դարակազմիկ իրադարձությունը»: Սակայն մի քանի տասնյակ հազարի հասնող հայկական համայնքից այդ արարողությանը ներկա են գտնվում ընդամենը 30-ը, իսկ թուրքական լրատվամիջոցները դա ներկայացնում են իբրև «հայկական համայնքի լուրջ ներկայություն»: «Անադոլու» լրատվական գործակալությունը և ժամանակի բոլոր հայտնի օրաթերթերը անդրադառնում են այդ լուրին նաև փոքր-ինչ կենցաղային, սենտիմենտալ մանրամասներով: Նախ նշվում էր, որ հայերի մի խումբ, որոնց շարքում է եղել հայազգի նախկին սենատոր Պերճ Թուրանը, 2,5 մետր բարձրության և մոտ 500 լիրա արժողության ծաղկեպսակ են դրել հուշարձանին, որի վրա գրված է եղել, թե նրանք «մեծն Աթաթուրքի ներկայությամբ հայտնում են իրենց երախտագիտության և եղբայրության զգացումները թուրք ազգին»²: Թուրքական «Դունյա» թերթը մեջբերում էր Թաքսիմում հավաքված մի քանի ծառայամիտ հայերից Եթվարթ Բեզազի խոսքերը. «Մենք այստեղ ենք հավաքվել, որպեսզի ևս մեկ անգամ ցույց տանք մեր կապվածությունը Թուրքիային: Մենք թուրք ենք և Աթաթուրքի զավակներն ենք: Մեր մուսուլման եղբայրների հետ միշտ միասին ենք»³:

Հատկապես տհաճ են Պերճ Թուրանի ելույթները և հողվածները, որոնք տեղ են գտնում այդ օրերին թուրքական մամուլում: «Ջումհուրիյեթ» թերթում 1965 թ. ապրիլի 25-ին տպագրված «Թուրք-հայկական հարաբերությունները» խորագրով հոդվածում նախկին սենատորը մի կողմից նշում էր, որ «Թուրքիան իրավական պետություն է», իսկ հետո հայտնում մի անհեթեթ միտք. «Թուրքահայերը թուրք են մնալու»⁴: Նաև ժամանակի թուրք-հունական հակամարտության սրված բնույթը հաշվի առնելով՝ Թուրանը անդրադառնում էր Կիպրոսի և Հունաստանի վերամիավորման՝ էնոզիսի խնդրին՝ դա համարելով սոսկ երևակայության արդյունք⁵:

¹ «Milliyet», 23.04.1965.

² 2015'ten 50 Yıl Önce... 1915'ten 50 Yıl Sonra... 1965, s. 74.

³ Նույն տեղում:

⁴ Turan P., Türk-Ermeni İlişkileri // «Cumhuriyet», 25.04.1965.

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 78:

Մակայն թուրքական իշխանությունների՝ ապրիլի 24-ի ծրագիրը, ըստ էության, կամ կարելի է համարել տապալված, կամ առնվազն չիրականացված, քանի որ նրանք ակնկալում էին Թաքսիմ հրապարակում տեսնել Թուրքիային իրենց հավատարմության մասին հայտարարող և Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը դատապարտող հայերի ավելի հոծ զանգվածի: Թուրքական ծրագրի ձախողման իրական պատճառը երկար ժամանակ հայտնի չի եղել, և միայն տարիներ անց այդ ամենի գլխավոր կազմակերպիչներից մեկը՝ Թուրքիայի խորհրդարանի հայազգի նախկին պատգամավոր Մկրտիչ Շելեֆյանը¹, բացել է որոշ փակագծեր: Այսպես, ապրիլի 24-ի համար նախատեսված թուրքական ծրագրի իրականացումը կարողացել է տապալել հայ համայնքի հոգևոր ղեկավարությունը՝ ի դեմս երջանակահիշատակ պատրիարք Շնորհք Գալուստյանի և համայնքում մեծ հեղինակություն վայելող Մկրտիչ Շելեֆյանի: Ներքին և կիսագաղտնի քարոզչությամբ նրանք կարողացել են հասնել այն բանին, որ 1965 թ. ապրիլի 24-ին Թաքսիմ հրապարակում հավաքվել է ընդամենը 30 հայ: Դրանից հետո Շելեֆյանը իր վրա է վերցրել թուրքական իշխանությունների ծրագրի տապալման ողջ պատասխանատվությունը (ըստ երևույթին պատրիարքին վտանգից զերծ պահելու համար): Այս առիթով նրան հրավիրել են Թուրքիայի ազգային անվտանգության Ստամբուլի վարչության պետի մոտ՝ պարզաբանումների: Այստեղ ցուցաբերելով համարձակություն՝ Շելեֆյանը հայտարարել է, որ 1915 թ. իր ընտանիքի անդամներից զոհվել են 10-ը, և ապրիլի 24-ը հայերի համար ոչ թե հրապարակային միջոցառումների, այլ սգո օր է²:

Մակայն, այնուամենայնիվ, ստեղծված վախի մթնոլորտը, ակնհայտ պարտադրանքները և ծառայամտության զգացողությունը ստիպում են հայ համայնքի որոշ ներկայացուցիչների թերթերում հոդվածներ, նամակներ հրապարակել և հարցազրույցներ տալ: Նմանատիպ մի նամակ է տպագրվում 1965 թ. ապրիլի 26-ին «Աքշամ» թերթում, որտեղ Բաղդասար Փալույան անունով հայ քաղաքացին, քննադատելով Լիբանանում տեղի ունեցած միջոցառումները, նշում է. «Մեր սգո օրը ոչ թե նրանց ասած ապրիլի 24-ն է, այլ նոյեմբերի 10-ը, երբ մեր մեծ առաջնորդ Աթաթուրքը հեռացավ այս աշխարհից»³: Երբեմն տպագրվում էին նաև «անանուն» հայերի նամակներ, որտեղ նրանք քննադատում էին սփյուռքահայերին.

¹ Մկրտիչ Շելեֆյանի կյանքի և գործունեության մասին մանրամասն տե՛ս **Մելքոնյան Ռ.**, Մկրտիչ Շելեֆյան. Վերջին հայ պատգամավորը թուրքական խորհրդարանում // «21-րդ դար», 2011, թիվ 5, էջ 5-19:

² Տե՛ս Մկրտիչ Շելեֆյանի անձնական արխիվ (Ժնև):

³ 2015'ten 50 Yıl Önce... 1915'ten 50 Yıl Sonra... 1965, s.81.

դրանք կրում էին «Մի՞ թե այդ հայերը չեն ամաչում»¹ և համանման այլ վերնագրեր:

Նախկին սենատոր Պերճ Թուրանի և մյուս հայերի իշխանահաճո և ստրկամիտ հայտարարությունները, բնականաբար, դրական արձագանք էին գտնում թուրքական մամուլում և համարվում նրանց «հասունության» ապացույց: Բացի դրանից, երբեմն որոշ թուրք հոդվածագիրներ հույներին քննադատելիս և Կիպրոսի խնդրի մասին խոսելիս որպես «օրինակելի» քաղաքացիների մատնանշում էին մի քանի տասնյակի հասնող ստրկամիտ հայերի և նրանց գործողությունները:

1965 թ. ապրիլի 24-ին Թաքսիմի հրապարակում ծաղկեպսակ դնելու արարողությունը անմիջապես դառնում է նաև թուրքական պաշտոնական հոետորաբանության մի կարևոր մաս, և այդ դեպքի մասին նրանք հայտարարում են ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ միջազգային տարբեր հարթակներից: Առաջինը խնդրին անդրադառնում է Թուրքիայի վարչապետ Սուաթ Հայրի Ուրգուվուն՝ նշելով, որ «խելքը գլխին» հայերը ոչ միայն չեն դարձել օտար պետությունների գործիք և չեն մասնակցել ապրիլի 24-ի միջոցառումներին, այլև ապրիլի 24-ին ծաղկեպսակ են դրել Հանրապետության հուշարձանին՝ «դրանով պարսավելով և դատապարտելով» սիյուռքահայերի հակաթուրքական ձեռնարկները²:

Գալով մեր օրերին՝ կարող ենք ասել, որ այսօր ևս թուրքական իշխանությունները փորձում են շարունակել այս էժանագին հնարքը, սակայն ավելի նվազ հաճախականությամբ՝ հաշվի առնելով դրա ոչ այդքան մեծ արդյունավետությունը: Սակայն այսօր Պոլսի հայ համայնքի աշխարհիկ շրջանակներում կան մարդիկ, որոնք պատրաստ են մաս կազմել թուրքական քարոզչական սցենարներին և ապացուցել իրենց հավատարմությունը Թուրքիային:

Ուշագրավ է, որ 1965 թ. բախվելով Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման ահագնացող իրողությանը՝ թուրքական իշխանությունները դիմեցին նաև փոքր-ինչ քողարկված և երբեմն հանդուրժողականության շղարշով պատված քայլերի, որոնք այսօր ևս ավելի մեծ թափ են ստանում: Նախ թուրքական մամուլում սկսեցին հայտնվել «լավ» հայերի մասին պատմող հոդվածներ՝ դրանով իսկ փորձելով որոշակի սեպ խրել հայության շրջանում: Հետաքրքիր է, որ 1965 թ. Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ քանիցս անդրադարձներ էր կատարում լրագրող և «Միլիյեթ» թերթի սյունակագիր, սակայն կարճ ժամանակ անց մեծ քաղաքականության կարևոր դեմքերից և Թուրքիայի ապագա վարչապետ Բյուլենթ Էջնիթը, որը նկարագրում էր հայերի ու թուրքերի «ընդհանրությունները», և այն, որ «դրսի

¹ Նույն տեղում, էջ 99:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 100-101:

ուժերը» լարում են երկու ժողովուրդների հարաբերությունները: Նրա հողվածներից մեկը ունի շատ լակոնիկ վերնագիր՝ «Հայր»¹:

Կարծում ենք, որ այդ ժամանակ է մշակվում նաև «պատմությունը պատմաբաններին թողնելու» թեզը, և ի հայտ են գալիս հպանցիկ անդրադարձներ Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին գոհված հայերի մասին: Շրջանառվում էին «երկուստեք գոհերի» մասին տվյալներ, որոնք դառնալու էին այսօր «ընդհանուր ցավ» անվանումը ստացած հակաթեզի հիմքը, որը ներկայումս փորձ է արվում տարածել նաև հայ հասարակության որոշակի շերտերում: Սա ոչ այլ ինչ է, քան իրականության խեղաթյուրում և «տոլերանտ քննարկումների» մթնոլորտի ձևավորման փորձ, որի իրական նպատակը Հայոց ցեղասպանության հետևանքների վերացման իրավական լուծմանը վնաս հասցնելն է:

Խիստ ուշագրավ է, որ այսօրվա թուրքական քարոզչության նոր տարրերից մեկը՝ Դարդանելի ճակատամարտը, և դրան հայազգի զինվորականների մասնակցությունն է: Սակայն սա նույնպես նոր չէ և արդեն 1965 թ. լայնորեն շրջանառվել է: Այսպես, «Ջումհուրիյեթ» թերթում այունակագիր Սադրք Աթաքը 1965 թ. ապրիլին գրել է, որ այն գումարտակում, որտեղ ինքն է ծառայել, եղել են պահեստագորային երկու հայ սպաներ, որոնցից մեկը ավարտած է եղել իրավաբանության ֆակուլտետը, իսկ մյուսը՝ գեղեցիկ արվեստների ակադեմիան²: Նկարագրելով, որ հայ զինվորականները իրենցից ավելի անձնագոհաբար են կռվել Աթաքը շեշտել է, որ հայերը և թուրքերը ուս ուսի տված են պատերազմել: Սրանք գրեթե նույն բառերն են, որոնք կան Թուրքիայի նախագահ Էրդոդանի՝ Հայաստանի նախագահ Սերժ Սարգսյանին 2015 թ. սկզբին հղած հրավերում՝ մասնակցելու Դարդանելի ճակատամարտի 100-ամյակին նվիրված միջոցառումներին: Սակայն Աթաքը 1965 թ., ինչպես և Էրդոդանը 2015 թ., շրջանցել են այդ և շատ այլ հայ զինվորների հետագա ճակատագրերի քննարկումը:

Հայոց ցեղասպանության նկատմամբ թուրքական քաղաքականության նոր ուղղվածություն կարելի է համարել Թուրքիայում վերջին տարիներին ձևավորված մտավորականության մի խավի գործունեությունը, որը երբեմն ընդդիմադիր պահվածք ունի, երբեմն թուրքական պաշտոնական թեզից տարբերվող հայտարարություններով է հանդես գալիս, սակայն ունի մի կարմիր գիծ, որից այն կողմ չի անցնում, և որը Հայոց ցեղասպանության հարցի համատեքստում առնչվում է արդար փոխհաստուցմանը և խնդրի իրավական հստակ գնահատականին: Ավելի կոնկրետ՝ այս խմբից ոչ մի հայտնի թուրք մտավորական երբևէ հստակ չի անդրադառնում Հայոց ցեղասպանությանը իրավական որակում տալու և դրանից բխող փոխհաստուցման խնդրին: Փոխարենը նրանք հարցը սուկ բարոյական հարթության վրա

¹ Ecevit B., Ermeni // «Milliyet», 26, 04, 1965.

² 2015'ten 50 Yıl Önce... 1915'ten 50 Yıl Sonra... 1965, s. 65.

քննարկելու և լուծում տալու կողմնակիցներ են, որը հանգեցնելու է թուրքական իշխանությունների կողմից բանավոր ներողություն խնդրելուն: Բացի դրանից, մտավորականության այդ խումբը խնդիր ունի գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար հենք ստեղծելու հայ-թուրքական «նորմալ երկխոսության», տարատեսակ հասարակական միջոցառումների համար, որոնցում ընդգրկված են արևմտյան պետական և հասարակական որոշակի կառույցներ՝ շատ հաճախ իբրև կազմակերպիչներ կամ ֆինանսավորողներ: Թուրքիայում այլախոհ, ընդդիմադիր լրագրողների, հրապարակախոսների և հասարակական գործիչների խումբն էր, որը 2008 թ. նախաձեռնեց «Ներողություն ենք խնդրում հայերից» ստորագրահավաքը, որը այդ պահին ոգևորության մեծ ալիք առաջացրեց, սակայն կարճ ժամանակ անց պարզվեց, որ այդ ձեռնարկը ավելի շատ սպասարկեց թուրքական շահերին և Թուրքիային հնարավորություն ընձեռեց ներկայանալու որպես ավելի հանդուրժողական պետություն:

Ավելորդ չէ մեջբերել մի փաստ, որը ապացուցում է այն, որ այլախոհ մտավորականությունը գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար օգտագործվում է թուրքական իշխանությունների կողմից ժխտողական քաղաքականության համատեքստում: Թուրքիայում հայտնի Էրզենեքոն ահաբեկչական կազմակերպության գործով ձերբակալված Անկարայի Էսենյուրթ վարչական շրջանի նախկին ղեկավար Գյուրբուզ Չափանը իր հարցաքննության ժամանակ անդրադառնում է 1995 թ. հուլիս ամսին Հայաստան գալու, ՀՀ առաջին նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հետ հանդիպելու և Ծիծեռնակաբերդի հուշահամալիր այցելության մասին, որի ժամանակ իրենց ուղեկցում էին Թուրքիայում հայտնի երկու մտավորականներ, որոնք այսօր ևս ակտիվորեն ներգրավված են հայ-թուրքական երկխոսության տարատեսակ ծրագրերում. նրանք են Օրալ Չալըշլարը և Ջենգիզ Չանդարը: Ըստ Չափանի ցուցմունքների՝ նրա Հայաստան կատարած այցը նախաձեռնել և կազմակերպել էր ԱՄՆ-ը, իսկ մտավորականներ Չալըշլարին ու Չանդարին «ընտրել և ուղարկել էր Թուրքիայի Ազգային հետախուզական կազմակերպության (ՄԻԹ) պետը»¹: Ի դեպ, վերադարձից հետո այս երկու մտավորականները մամուլում հանդես են եկել հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման կոչեր պարունակող և Հայոց ցեղասպանության փաստի նկատմամբ ավելի հանդուրժողական, անգամ երբեմն թուրքական հասարակության համար անընդունելի ինքնախոստովանական և ինքնամեղադրական շեշտադրումներով: Նրանք նաև «Ներողություն ենք խնդրում հայերից» ստորագրահավաքի ակտիվ մասնակիցներից էին:

¹ Gürbüz Çapan'ın Ermenistan İtirafı: Türkiye Başlattı... ABD İstedi..., <https://gizlibelge.wordpress.com/2010/03/16/gurbuz-capanin-ermenistan-itirafi-turkes-baslatti-abd-istedi/>

Ամփոփելով կարելի է նշել, որ Թուրքիայի քաղաքականությունը Հայոց ցեղասպանության նկատմամբ անցած տասնամյակներին կառուցողական դաշտում որևէ առաջընթաց չի արձանագրել. 50 տարի առաջ որդեգրված հակաթեզերը մնացել են գրեթե նույնը, և երբեմն փոխվել են միայն դրանց իրագործման մեթոդները՝ ներառելով ժամանակի առաջադրած նոր հնարավորությունները: Սակայն խորքային առումով թուրքական քարոզչությունը և քաղաքականությունը Հայոց ցեղասպանության խնդրի առնչությամբ հենվում են կեղծիքի վրա, ուստի սին են: Մինևույն ժամանակ, թուրքական քարոզչությանը վերջին տարիներին հավելվել են քողարկված ծուղակներ, այսինքն՝ այնպիսի քայլեր, որոնք իբրև թե չեզոք են կամ հանդուրժողական և միտված են երկու ժողովուրդների միջև հարաբերությունների կարգավորմանը, սակայն խորքային առումով կրկին թուրքական ուրացման քաղաքականության բաղկացուցիչ մասն են, իսկ դրա իրականացնողների մի մասը գիտակցաբար, իսկ մյուս մասը անգիտակցաբար ծառայում են թուրքական պետական քաղաքականության իրականացմանը:

Рубен Мелконян – *О некоторых особенностях турецкой политики относительно Геноцида армян (1965 и 2015 гг.)*

Важной и вероятно основной точкой отсчета становления, разработки и внедрения политики Турции относительно Геноцида армян можно считать 1965 год – 50 годовщину Геноцида. Связанные с международным признанием Геноцида развития и процессы, имевшие место в Советской Армении и Армянской Диаспоре в 1965 г., заставили Турцию предпринять определенные антишаги, которые на начальном этапе имели спонтанный характер, однако через некоторое время стали основой турецкой политики отрицания и антиармянской пропаганды. Именно эта политика с некоторыми изменениями и дополнениями продолжается и в настоящее время. В статье рассматривается 1965 год как точка отсчета политики отрицания и антиармянской пропаганды современной Турецкой Республики. Автор сопоставляет политику с современной ситуацией и подвергает критическому анализу «эволюцию» всех процессов.

Ruben Melkonyan – *On some Peculiarities of the Turkish Policy Towards the Armenian Genocide (1965 & 2015)*

1965, the 50th anniversary of the Armenian Genocide can be considered as an important and probably the main starting point for the formation, development and application of the policy of the Republic of Turkey towards the problem of the Armenian Genocide. The developments and processes connected with the international recognition of the Genocide took place in Soviet Armenia and Armenian Diaspora in 1965 and made Turkey take some anti-steps which were spontaneous at first, but after some time became the basis of Turkish policy of denial and anti-Armenian propaganda. The same policy with certain changes and additions continues at present. The article is devoted to the starting point, i.e. 1965, of the Turkish policy of denial and anti-Armenian propaganda, its comparison with the modern situation and analysis of the “evolution” of all these processes.